

MUSTAQIL O'ZBEKISTONDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH TIZIMINING TARIXIY EVOLYUTSIYASI.

SH.J. MUXAMMADJONOV
MILLAT UMIDI UNIVERSITETI

Annotatsiya: Maqolada Mustaqil O'zbekiston sharoitida bolalar huquqlarini himoya qilish tizimining shakllanishi va bosqichma-bosqich rivojlanishi ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasining ratifikatsiya qilinishidan tortib, 2008-yilgi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, Bolalar Ombudsmani institutining joriy etilishi hamda 2023-yilgi Konstitutsiyaviy islohotlardagi ustuvorliklarning evolyutsiyasiga qaratilgan. Shuningdek, bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish bo'yicha milliy mexanizmlar va ularning xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilishi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, himoya tizimi, evolyutsiya, Konstitutsiya, Bolalar Ombudsmani, zo'ravonlik, kafolatlar, BMT Konvensiyasi.

Аннотация: В статье научно-правовым образом анализируется формирование и поэтапная эволюция системы защиты прав детей в условиях независимого Узбекистана. Основное внимание уделено эволюции приоритетов, начиная с ратификации Конвенции ООН о правах ребенка, принятия Закона «О гарантиях прав ребенка» 2008 года, введения института Детского омбудсмена и конституционных реформ 2023 года. Также изучены национальные механизмы по защите детей от всех форм насилия и их гармонизация с международными стандартами.

Ключевые слова: права ребенка, система защиты, эволюция, Конституция, Детский омбудсман, насилие, гарантии, Конвенция ООН.

Abstract: The article provides a scientific and legal analysis of the formation and gradual evolution of the child rights protection system in independent Uzbekistan. The main focus is on the evolution of priorities, from the ratification of

the UN Convention on the Rights of the Child, the adoption of the 2008 Law "On guarantees of the rights of the child," the introduction of the Children's Ombudsman institution, and the priorities set forth in the 2023 Constitutional reforms. Furthermore, the national mechanisms for protecting children from all forms of violence and their harmonization with international standards are examined.

Keywords: *child rights, protection system, evolution, Constitution, Children's Ombudsman, violence, guarantees, UN Convention.*

Kirish

Bolalar huquqlarini himoya qilish tizimining rivojlanishi har qanday davlatning insonparvarlik darajasini belgilab beruvchi asosiy omillardan biridir. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, ijtimoiy-siyosiy va huquqiy islohotlar jarayonida aynan bolalar va yoshlar masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Tizim evolyutsiyasi xalqaro majburiyatlarni o'z zimmasiga olish, milliy qonunchilik bazasini bosqichma-bosqich takomillashtirish hamda samarali institutsional mexanizmlarni yaratish orqali amalga oshdi. Ushbu maqolada mustaqil O'zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilish tizimining tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi.

Dastlabki Bosqich: Huquqiy Asoslarning Yaratilishi (1991–2000-yillar)

O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillari bolalar huquqlarini himoya qilish bo'yicha fundamental huquqiy asoslarni yaratish bilan boshlandi.

Xalqaro Huquqiy Maydonga Integratsiya

O'zbekiston tashqi siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishi sifatida xalqaro huquq normalariga rioya qilish tamoyilini tanladi.

- **BMTning Konvensiyasiga Qo'shilish (1992-yil):** Respublika o'z suverenitetini qo'lga kiritgan zahoti, 1992-yil 9-dekabrda **BMTning**

- **"Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi"ni ratifikatsiya qildi.** Bu hujjat O'zbekistonda bolalarga nisbatan davlat siyosatini belgilovchi asosiy xalqaro me'yorga aylandi. Konvensiya to'rt asosiy prinsipni – kamsitmaslik, bolaning manfaatlarini ustun qo'yish, yashash va rivojlanish huquqi hamda bolaning fikrlarini hisobga olishni milliy qonunchilikka olib kirdi.

- **1992-yil Konstitutsiyasida Kafolatlar:** O'zbekiston Respublikasining birinchi Konstitutsiyasida onalik va bolalik davlat muhofazasida ekanligi, shuningdek, oilaning jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida davlat tomonidan himoya qilinishi mustahkamlandi (63, 64-moddalar). Ayniqsa, bolalarning kelib chiqishi va ota-onalarining fuqarolik holatidan qat'iy nazar qonun oldida teng ekanligi kafolatlandi.

Milliy Qonunchilikning Shakllanishi

Dastlabki davrda bolalar huquqlari asosan tarmoq qonunlarida (Oila kodeksi, Mehnat kodeksi, Ta'lim to'g'risidagi qonun va boshqalar) aks etdi, bu bolalarning ta'lim olish, tibbiy xizmatlardan foydalanish va shaxsiy daxlsizlik kabi huquqlarini belgilab berdi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar bolalar hayotining turli jihatlarini tartibga solish uchun asos yaratdi.

II. Institutsional va Maxsus Qonunchilikning Mustahkamlanishi (2000–2016-yillar)

Bu bosqich bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi huquqiy bazani tizimlashtirish va bolalar muammolariga e'tibor qaratilgan davlat dasturlarini faol joriy etish bilan xarakterlanadi.

"Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun (2008-yil)

2008-yil 7-yanvarda qabul qilingan ushbu Qonun bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi milliy qonunchilikning eng muhim bosqichi bo'ldi.

- **Huquqlarni Aniq Belgilash:** Qonun bolaning yashash, shaxsiy daxlsizlik, erkin harakatlanish, oilada yashash, ta'lim olish, mehnat qilish, dam olish va tibbiy yordam olish kabi asosiy huquqlarini aniq belgilab berdi.

- **Kafolatlovchi Subyektlar:** Bolalar huquqlarini himoya qilishda davlat organlari, ota-onalar va fuqarolik jamiyati institutlarining majburiyatlari va vakolatlari ajratib ko'rsatildi. Bu hujjat BMT Konvensiyasi normalarini milliy amaliyotga chuqur singdirish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qildi.

Xalqaro Mehnat Normalariga Muvofiqlashish

Bolalar mehnati masalasi xalqaro hamjamiyat va milliy hukumat diqqat markazida bo'ldi.

- **XMT Konvensiyalarining Ratifikatsiyasi:** O'zbekiston 2008-yilda Xalqaro Mehnat Tashkilotining (XMT) ikki muhim konvensiyasini ratifikatsiya qildi:

1. Ishga qabul qilish uchun eng kichik yosh to'g'risidagi Konvensiya (138-son);
2. Bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash va tugatishga doir shoshilinch choralar to'g'risidagi Konvensiya (182-son).

- **Amaliy Choralar:** Ushbu ratifikatsiyalar natijasida paxta yig'im-terimida bolalar mehnatidan foydalanishga qarshi kurashish bo'yicha tizimli choralar kuchaytirildi, bu esa O'zbekistonning xalqaro imijini sezilarli darajada mustahkamladi.

Maqsadli Davlat Dasturlari

Hukumat har yili turli ijtimoiy sohalarga e'tibor qaratuvchi davlat dasturlarini amalga oshirdi. Bu dasturlarda bolalar va yoshlar masalasiga alohida ustuvorlik berildi:

- 2008-yil – "Yoshlar yili".
- 2010-yil – "Barkamol avlod yili".
- 2014-yil – "Sog'lom bola yili".

Bu yillarda ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, sport va san'atga bolalarni jalb etish, sog'liqni saqlash sohasida profilaktika ishlarini kuchaytirishga katta e'tibor qaratildi.

III. Yangi O'zbekistonda Tizimli va Institutsional Islohotlar (2017-yildan Hozirgi Kungacha)

2017-yildan boshlab mamlakatda "Inson qadri uchun" tamoyili asosida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar bolalar huquqlarini himoya qilish tizimini tubdan yangilashga xizmat qildi. Bu davr **institutsional mustaqillikni** ta'minlash va **zo'ravonlikka qarshi kurash** mexanizmlarini kuchaytirish bilan ajralib turadi.

Bolalar Ombudsmani Institutining Tashkil etilishi

Bu davrning eng muhim institutsional yangilanishlaridan biri mustaqil himoya mexanizmining yaratilishi bo'ldi.

- **Tashkil etish (2019-yil):** O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-maydagi Farmoni bilan **Oliy Majlis Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman) o‘rinbosari – Bola huquqlari bo‘yicha vakili (Bolalar Ombudsmani)** lavozimi joriy etildi.

- **Vakolatlarning Kengayishi:** Bolalar Ombudsmani davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan bolalar huquqlariga rioya etilishini doimiy nazorat qiluvchi, shikoyatlarni ko‘rib chiquvchi va tizimdagi bo‘shliqlarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar kirituvchi mustaqil organga aylandi. Bu bolaning qonuniy vakillarisiz ham o‘z huquqlarini himoya qilish uchun murojaat qilish imkoniyatini berdi.

2023-yilgi Konstitutsiyaviy Islohotlar

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi bolalar huquqlariga doir majburiyatlarni yangi, yanada yuqori darajaga ko‘tardi.

- **Alohida Bob:** Konstitutsiyaga "**Oila, bolalar va yoshlar**" deb nomlangan alohida bob (XXI bob) kiritildi.

- **Asosiy Kafolatlar:** Unda davlatning bolalar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning jismoniy, aqliy va madaniy jihatdan to‘laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratish bo‘yicha **konstitutsiyaviy majburiyati** mustahkamlandi. Shuningdek, bolaning oliy manfaatlari tamoyili barcha harakatlarda ustuvor deb belgilandi.

Zo‘ravonlikka Qarshi Kurashning Kuchaytirilishi

Bolalarni zo‘ravonlikning har qanday shaklidan himoya qilish tizimi tubdan takomillashtirildi.

"Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida"gi Qonun (2023/2024-yillar): Ushbu qonunning qabul qilinishi bilan:

- Zo‘ravonlik turlari aniq belgilandi va ularning soni kengaytirildi (nafaqat jismoniy, balki psixologik, iqtisodiy, e‘tiborsizlik kabi shakllar ham).

- **Himoya orderi** berish amaliyoti ilk bor bolalarga nisbatan ham joriy etildi. Bu zo‘ravonlik sodir etgan shaxsni jabrlanuvchiga yaqinlashishdan cheklash orqali bolani tezkor himoya qilish mexanizmidir.

- Bolalarga yordam va rehabilitatsiya markazlarini tashkil etish, mutaxassislarning (pedagog, shifokor, huquq-tartibot xodimlari) salohiyatini oshirishga katta e'tibor qaratildi.

IV. Amaliyot va Kelajakdagi Vazifalar

Tizimning rivojlanishi qonunchilikni amaliyotga tatbiq etishda davom etmoqda.

- **Ijtimoiy Himoya:** Hozirda ijtimoiy himoya tizimini isloh qilish jarayonida Milliy ijtimoiy himoya agentligining tashkil etilishi orqali bolalar va oilalarni ijtimoiy himoya qilish ishlari tizimlashtirilmoqda. Ayniqsa, chin yetimlar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarning turar joy bilan ta'minlanishi bo'yicha kafolatlar kuchaytirildi.

- **Adliya Tizimidagi O'zgarishlar:** Bolalarga do'stona adliya (child-friendly justice) tamoyilini amalga oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bunda voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha ixtisoslashgan sudlar va tergov usullarini joriy etish orqali bolaning sud jarayonidagi qadr-qimmatini va ruhiy holatini himoya qilish nazarda tutilgan.

Xulosa

Mustaqil O'zbekistonda bolalar huquqlarini himoya qilish tizimi to'rt bosqichli evolyutsiyani boshidan kechirdi: 1990-yillardagi xalqaro integratsiya va konstitutsiyaviy asoslar, 2000-yillarda maxsus qonunchilikning (2008-yilgi Qonun) mustahkamlanishi, 2017-yildan keyingi institutsional mustaqillik (Ombudsman) va 2023-yilgi konstitutsiyaviy va zo'ravonlikdan himoya qilish bo'yicha fundamental islohotlar.

Bu evolyutsiya shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston bolalarni jamiyatning alohida himoyaga muhtoj, biroq to'laqonli huquq subyektlari sifatida tan olgan. Davlat siyosatining ustuvor maqsadi – har bir bolaning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun xavfsiz va gumanitar sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Ushbu tizimni kelajakda ham xalqaro me'yorlar va zamonaviy talablar asosida takomillashtirish ishlari davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI**I. Normativ-huquqiy hujjatlar**

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 30-apreldagi Referendumda qabul qilingan tahriri. – Toshkent: "Adolat", 2023. – 100 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. 2007-yil 7-yanvar, O'RQ-70-son. (Yangi tahrirda).
3. O'zbekiston Respublikasining "Bolalarni zo'raonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. (2024-yil 1-maydan kuchga kirgan tahriri).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-maydagi "Bola huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4343-son Qarori.
5. Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi. (Nyu-York, 1989-yil 20-noyabr. O'zbekiston tomonidan 1992-yil 9-dekabrda ratifikatsiya qilingan).
6. Xalqaro Mehnat Tashkilotining (XMT) "Bolalar mehnatining eng yomon shakllarini taqiqlash va tugatishga doir shoshilinch choralar to'g'risida"gi 182-sonli Konvensiyasi. (O'zbekiston tomonidan 2008-yil 10-martda ratifikatsiya qilingan).

II. Ilmiy-nazariy adabiyotlar va manbalar

7. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2021. – 464 b.
8. Saidov A. X. Inson huquqlari. Darslik. – Toshkent: TDYuU nashriyoti, 2023. – 600 b. (Bolalar huquqlarining himoyasiga bag'ishlangan boblar).
9. Karimova N. Bolalar huquqlari va ijtimoiy himoya tizimi: nazariya va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: "Adolat", 2015. – 280 b.
10. Islomov A. B. O'zbekistonda Bola huquqlari bo'yicha vakil institutining huquqiy maqomi va faoliyati. // "Huquq va jamiyat" jurnali. – 2020. – № 4. – B. 15-23.
11. Rasulov D. Bolalar huquqlarini ta'minlashda ijtimoiy institutlar roli. // "Ijtimoiy fanlar" jurnali. – 2023. – № 4. – B. 45-55.

12. UNICEF Uzbekistan. "O'zbekistonda bolalar va o'smirlar ahvolini tahlil qilish" (Situation Analysis of Children and Adolescents in Uzbekistan) hisoboti. – Toshkent, 2024.
13. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) va Bola huquqlari bo'yicha vakilning (Bolalar Ombudsmani) yillik ma'ruzalari. (2020-2024 yillar).